

pluralizmu; 5. Bitna uloga **obrazovanja**, to jest povjerenje u intelektualni razvoj i kulturnu difuziju; 6. Traganje za **političkom organizacijom** koju većina smatra legitimnom; 7. **Autonomija** funkcioniranja ekonomske sfere; 8. **Ekonomija** koja počiva na kooperaciji **najvećeg broja** ljudstva; 9. **Javno zdravstvo** kao bitna vrijednost (što znači da energično treba suzbijati mortalitet); 10. **Usmjereni i odgovorni natalitet**; 11. **Racionalna** i svakodnevno **usuglašavana organizacija** prehrambenih resursa u okvirima otvorenog i konkurentijskog tržišta; 12. **Nadvladavanje nasilja** sredstvima legitimne policijske i sudske vlasti.

Očigledno je da se među navedenim kriterijima (značajkama) razvoja nigdje ne spominje ekološka dimenzija razvojnog problema. Još je začudnije to da se ona u cijeloj knjizi nigdje ne tematizira kao važno pitanje. Peyrefitte je teoretičar optimističkog nagnuća koji, po svemu sudeći, ne misli da je razvoj, shvati li ga se na temelju **ethosa povjerenja**, ugrožen ograničenošću resursa i degradacijom prirode. To je možda jedini, ali fundamentalan, nedostatak ove zaista sjajne knjige.

Rade Kalanj

Stuart Hall, David Held, Don Hubert and Kenneth Thompson (Eds.)

MODERNITY. AN INTRODUCTION TO MODERN SOCIETIES

Blackwell Publishers, Cambridge/Oxford, 1996, 672 str.

Knjiga o kojoj je ovdje riječ (**Modernost. Uvod u moderna društva**) plod je znanstveno-teorijske i nastavno-pedagoške prakse jednog kruga socijalnih teoretičara, pretežno sociologa, suradnički okupljenih oko ideje da se na jednom mjestu dade sustavan i iscrpan uvid u razumijevanje temeljnih problema suvremenih društava. To je, dakle, zbornik opsegom standardiziranih i diskurzivno ujednače-

nih priloga koji koherentno slijede središnju zamisao. Njegova se osobitost ne sastoji u originalnosti spoznaja — jer to nije ni bila ambicija sastavljača i autora — nego u maksimalnoj preglednosti, sveobuhvatnosti i jasnoći kojom su izložene dosegnute spoznaje suvremene sociologije o onome što se naziva modernost. Namijenjen je ne samo stručnjacima socijalnih znanosti nego ponajprije studentima i čitateljima bez velikih socioloških predznanja, pa stoga nećemo pretjerati kažemo li da je riječ o djelu vrhunske edukativno-teorijske vrijednosti.

Polazeći od metodičkog stajališta da su za razumijevanje modernosti bitne tri njegove dimenzije — **nastajanje, konsolidacija i perspektive** — sastavljači su smatrali logičnim da knjigu artikuliraju u tri dijela: **Oblikovanje modernosti, Struktura i procesi modernosti i Modernost i njezina budućnost**. Prvi i drugi dio sadrže šest, a treći dio sedam poglavlja odnosno pojedinačnih autorskih priloga. Ova zamašna knjiga djelo je petnaestorice autora.

U prvom dijelu (**Oblikovanje modernosti**) autori se bave **prosvjetiteljstvom i rođenjem socijalnih znanosti** (Peter Hamilton), **razvojem moderne države** (David Held), **pojavi ekonomije** (Vivienne Brown), **mijenama socijalne strukture** (Harriet Bradley), **kulturnom formacijom modernog društva** (Robert Bocoock) te odnosom Zapada i drugih dijelova svijeta (Stuart Hall). Prosvjetiteljstvo je protumačeno rekonstrukcijom njegova povijesnog i geografskog konteksta i analizom »vizija intelektualne emancipacije«, čiji su glavni protagonisti — francuski mislioci Montesquieu, Diderot, Voltaire, Rousseau, zatim pripadnici škotskog prosvjetiteljstva D. Hume, A. Smith, A. Ferguson — istodobno bili i preteče moderne socijalne teorije. S osobitom je pozornošću razmotrena prosvjetiteljska kritika tradicionalnog autoriteta, a unutar tog razmatranja autoru (Hamiltonu) je najviše stalo do toga da protumači status »vodećih ideja«: **progresna, znanosti, razuma i prirode**.

Prikazuju se »obećanja« prosvjetiteljstva, naime uvjerenost da je »otvorena era beskonačnog materijalnog napretka i prosperiteta, nestanka predrasuda i praznovjerica, vladavine nad silama prirode koja se temelji na širenju snaga razuma«. Problematizirana je i Francuska revolucija, značajna je pozornost poklonjena romantičarskom pokretu, ali se – s obzirom na kontinuitet ideja – ipak najvažnijim smatra teorijski smjer što ga slijede Saint Simon i Comte, koji su iz zahtjeva za »reorganizacijom društva« izveli »reorganizaciju socijalnih znanosti«. To je ujedno »prvo razdoblje« socijalnih znanosti, a drugo nastupa između 1890. i 1920. godine, s Durkheimom, Weberom, Simmelom i Tonniesom. Sociologija je pošla od uvida da može istraživati i razumjeti zakone društvenoga razvoja, to je ostalo njezinim trajnim temeljem, samo što je razvoj modernosti doveo do njezina disciplinarnog diferenciranja i pokolebao spoznajno načelo jedinstvenih zakona.

Problem države u modernim društvima razmatra se kao »presjecište nacionalnih i internacionalnih sistema« (Held). Razvoj države odvijao se kroz različite povijesne oblike, od klasične europske imperije, podijeljenog autoriteta feudalnih država i državno–apsolutističkih sustava ranog modernog razdoblja do pojave političkog autoriteta sekularne vlasti, legitimnosti i suverenosti moderne nacionalne države te utemeljenja modernog internacionalnog poretka. Unutar toga, posebno se analizira liberalna demokracija kao »privilegirani državni oblik 20. stoljeća«. Što se tiče moderne ekonomske sfere, ona je prikazana u dvije dimenzije: u dimenziji autonomizacije (u odnosu na teološko–političku moć) i dimenziji ideja koje iskazuju i opravdavaju proces autonomizacije (Brown). Razvoj moderne ekonomije obilježen je usponom trgovine i razmjene, ekspanzijom tržišta, novom podjelom rada, rastom materijalnog blagostanja i potrošnje – prije svega u britanskom društvu, a potom i u ostalim dijelovima Euro-

pe. Taj je razvoj zapravo identičan razvoju europskog kapitalizma, koji tradicionalnu ekonomiju preobražava u modernu pomoću trgovine i tržišta. Taj je proces započeo već u 15. stoljeću. Razvoj moderne ekonomije ipak je dugo ostao pod »protekcioniističkom sjenom« državnog monopola i merkantilističke ograničenosti. Tek su u 18. stoljeću *laissez faire* i »tržišne snage privatne ekonomije« doveli do oslobođenja produktivne energije kapitalističkog sustava. Pravi se razmah događa u 19. stoljeću. Iako su djela A. Smitha svojevrsna Biblija kapitalističkog razvitka, on se još uvijek kreće u horizontu agrarnog kapitalizma, dok Marx svjedoči »zadimljenu« zbilju pravog industrijskog razvoja.

Razumije se da su zaokreti agrarne revolucije u 18. stoljeću i zaokreti industrijske revolucije u 19. stoljeću doveli do velikih promjena u socijalnim odnosima i uvjetovali nastanak novog tipa socijalne strukture (Bradley). Analiza promjena ide mnogo dalje od klasičnih socioloških rekonstrukcija socijalne strukture. Ona, dakako, prikazuje bitne klasne podjele, ali značajnu pažnju poklanja podjelama na temelju spolnosti. Opisuju se razlike između »klasne i spolne formacije« predindustrijskih, ruralnih društava, s jedne strane, i organizacije »klasnosti i spolnosti« u doba paradigmatične sučeljenosti kapitala i najamnog rada. S tim se u vezi osobito želi pokazati kako industrijska organizacija života utječe na odnos muškarca i žene, privatnog i javnog, rada i slobodnog vremena itd. Analiza završava zaključkom da su iz razumijevanja socijalne strukture industrijskog kapitalizma proizašli glavni modeli i teorije »klasne formacije« modernog društva. Ta se »formacije«, uz njezin ekonomski determinizam, najčešće smatra bitnom za poimanje modernosti. Međutim, jednako je bitna i »kulturna formacija« modernosti. Ovdje se polazi od konstatacije da u suvremenoj socijalnoj teoriji sve veću važnost dobiva analiza kulture, mišljenja, jezika, simbo-

ličkih struktura društvenog života (Bocock). Dragocjeni su, u tom pogledu, antropološki radovi Levi Straussa. Rasprava se usredotočuje na tri ključne kulturne teme: 1. Prijelaz od religijskog na svjetovni svjetonazor, od sakralnog na profano utemeljenje socijalnih i moralnih vrijednosti; 2. Uloga religije u oblikovanju »duha kapitalizma«, kontroverza Marx/Weber; 3. Sve veća zaokupljenost socijalnih teoretičara i filozofa »rastućom cijenom« moderne kulture (Freudova »nelagoda u kulturi«, Weberova »racionalizacija i raščaravanje svijeta« itd.). Riječ je o onoj »ružnoj strani« prosvjetiteljstva koja podjednako sudjeluje u oblikovanju i tumačenju zapadne modernosti.

Budući da je modernost rođena u Europi, postavlja se pitanje kako ona tumači svoj okcidentalizam, svoj odnos prema drugima (Hall)? Za to je tumačenje, barem u njegovoj ranoj fazi, karakterističan »eurocentrirani i eurocentrički stav prema evoluciji modernih društava, modernosti i globalnog konteksta«. To znači da se potpuna integracija Zapadne Europe, njezin uzlet (*take off*), ekonomski rast, pojava sistema jakih nacionalnih država i druge značajke modernih društava pretežno objašnjavaju kao »čisto unutrašnji problem, kao da je Europa iz sebe same priskrbila sve uvjete, materiju i dinamiku za vlastiti razvoj«. Umjesto tog ograničenog stajališta, ovdje se inzistira i na globalnim, izvanjskim uvjetima zapadnog razvoja. Oblici globalizacije koji danas mijenjaju svijet (internacionalizacija proizvodnje, potrošnje, tržišta, ulaganja) samo su kasne posljedice duge povijesti, a ne posve novi fenomeni. Rana ekspanzija europskih pomorskih imperija u 15. stoljeću, istraživanje novih svjetova, dodir s drugim narodima i civilizacijama različitim od Europe, ali i tlačenje tih naroda putem trgovine, osvajanja i kolonizacije – to su ključne »epizode« oblikovanja modernih društava i modernog doba. Odatle se javlja i pitanje europskog kulturnog identiteta. Europa je svoj identitet »otkrila i

oblikovala predočavajući se kao različita, jedinstvena i trijumfalna civilizacija«. Omeđila je svoju razliku spram drugih kultura, naroda i civilizacija. Pojmila je »drugost«. Drugost je tako uključena u zapadnu »sliku o sebi«, u jezik, sustave predodžbi, oblike spoznaje, vizualnu imaginaciju. No taj diskurs o »drugosti« istodobno je diskurs o moći, o osvajanju Amerike, Azije, Afrike i Pacifika od 15. do 19. stoljeća. Moć je, dakle, nezaobilazna sastavnica odnosa Zapada prema ostalom svijetu.

U drugom dijelu (*Struktura i procesi modernosti*) autori tematiziraju državu u razvijenim kapitalističkim društvima (Anthony McGrew), fordizam i modernu industriju (John Allen), podjelu rada (Peter Braham), ženu i obiteljsku sferu (Helen Crowley), tijelo i seksualnost (Jeffrey Weeks), religiju, vrijednosti i ideologiju (Kenneth Thompson). U analizi države polazi se od konstatacije da je ona od nastanka do novijeg doba, posebno u posljednja četiri desetljeća, »enormno uvela svoj doseg i utjecaj«. Proširila je svoju ulogu u »priskrbijavanju dobrobiti« i istodobno učvrstila svoje pozicije kao »žarište vojne moći«. Autor (McGrew) drži da je upravo na područjima kao što su vojna moć i rastuća birokracija moguće najjasnije identificirati model razvijene kapitalističke države. No ipak je središnje pitanje razvoja moderne države sadržano u njezinom djelovanju ili nedjelovanju za korist podanika i građana. Država u razvijenim kapitalističkim društvima legitimira svoje postojanje baš tako što »građaninovu dobrobit« ističe kao glavnu sastavnicu svoje ideologije. Analiza pokazuje da su manifestacije tog djelovanja brojne (socijalni zakoni, zakonodavna briga za osobnu sigurnost, naglašavanje zdravstvene i obrazovne sfere itd.), ali postoji i značajna autonomija državne sfere na koju građani imaju vrlo mali ili nikakav utjecaj i to je trajni izvor »nevolja s modernom državom«. Uloga je države »pod stalnom prijetnjom dominantnih društvenih grupa«.

Danas se za nacionalnu državu otvara poseban problem, a to je iskušenje globalizacije. Ona mora balansirati između »suverenosti u nacionalnodržavnim terminima i globalne osmoze koja relativizira klasičnu nacionalnu državu«.

Kao što uspon države sudjeluje u političkoj konsolidaciji modernosti, tako i organizacija proizvodnje radi na njezinoj ekonomskoj konsolidaciji. Riječ je zapravo o »razvoju i formalizaciji moderne ekonomije«. Razumljivo je da središnje mjesto u tom kontekstu zauzima fordizam. Njegova se bitna značajka sastoji u masovnoj proizvodnji koja se temelji na specijalizaciji zadataka i automaciji proizvodnih tehnika. Njegov je prevladavajući organizacijski izraz velika tvornica koja proizvodi standardizirana dobra, u kojoj rade »ulančeni radnici« i kojoj država pomaže u konstituiranju dostatnog tržišta. Fordističku proizvodnu viziju mnogi smatraju kulminacijom modernog industrijskog razvoja. Oslanjajući se na »znanstvenu organizaciju proizvodnje (Taylor/Ford) tvornica se dramatično promijenila na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. U slijedećim desetljećima ti su »rani zahvati« učvršćeni, a vrhunac su dosegнули poslije Drugog svjetskog rata. Autor (Allen) prikazuje glavne rezultate fordizma, a iznoseći kritičke stavove o cijelom problemu on konstatira da fordizam nipošto nije neutralni koncept, što su mnogi autori tvrdili, nego da je njegova implicitna logika »stroj stavljen u funkciju određene ideologije i organizacije rasta«. On je dugo važio kao obrazac rasta razvijenih kapitalističkih ekonomija, ali one su danas napustile njegove bitne karakteristike.

Na ova se razmatranja odmah nadovezuje problem podjele rada. Analiziraju se obrasci podjele rada i zanimanja, s naglaskom na razdoblju nakon Drugog svjetskog rata. Ističe se značenje **kompleksne** podjele rada u modernim ekonomijama. To je podjela rada prema zadacima, kvalifikacijama i sredstvima. Konstatira se da kompleksna podjela rada ide dalje »od

tvorničkog kruga« jer tvornica više nije jedino žarište »radnog oblikovanja društva«. Autor (Braham) posebno analizira kretanja na tržištu rada i tu ustanovljuje četiri ključne podjele: 1. Opadanje zaposlenosti u industriji i rast zaposlenosti u uslužnom sektoru; ta je preobrazba glavna značajka poslijeratnih razvijenih ekonomija; 2. Integracija žena u tržište rada (osobito poslije Drugog svjetskog rata); karakterističan je ne sam rast udjela žena u »zaposlenom kontingentu« nego i iskrsavanje niza novih socijalnih pojava: mijena odnosa žena i muškaraca, problem »stereotipnih« ženskih zanimanja, pitanje fleksibilnijeg radnog vremena, kućni rad i pitanje plaće za isti rad (kao muškarci) itd.; 3. Etnička segregacija koja vlada u mnogim industrijama, posebno u gradovima zapadnih društava (legalna i ilegalna imigracija); 4. Nova međunarodna podjela rada i njezin utjecaj na »relokaciju« industrija izvan razvijenih zapadnih zemalja. Značajan je prostor i u ovom dijelu knjige posvećen problemu žene, obitelji, kao i pitanju tijela i seksualnosti. Autori (Crowley, Weeks) konstatiraju stalni rast različitosti u obiteljskoj sferi i među tipovima obitelji, promjene u spolnoj podjeli rada i bračnim obrascima, značajno uvećavanje ekonomske aktivnosti žena itd. Sve to pokazuje da se obiteljska sfera nalazi u fazi »tranzicije« i da, u usporedbi s tradicionalnom obitelji, različitosti postaju normom. Iako su mnogi obrasci tradicionalnog ponašanja ipak ostali nepromijenjeni, osobito kad je riječ o spolnoj podjeli rada, činjenica je da se ono što je nekad smatrano »prirodnim« danas ipak prepoznaje kao socijalno konstruirano. U tom se smislu, primjerice, može govoriti o tome da je ženski identitet »konstruirane naravi«, da su spolnim identitetima zapravo »pripisane socijalne i političke definicije«, što može biti važno za usuglašavanje regulativnih normi, ali i za manipulaciju.

No dok se prethodno spolni i ženski identitet promatraju kao važan aspekt moder-

ne kulture, dalje se postavlja pitanje kakvu ulogu u konsolidaciji modernosti igra sama kultura, odnosno koje je mjesto religije, vrijednosti i ideologije. Stoga se razmatra izravna važnost kulture u stvaranju »zajedništva ljudi« u modernom društvu (Thompson). Prosvjetiteljstvo je smjeralo napuštanju religijskih veza kao »kočnica progresa« i zamjeni tih veza sekulariziranom, racionalno-znanstvenom kulturom. Sekularizacijska teza pretpostavlja da trijumf razuma nad svijetom religije sam po sebi proizvodi modernost. No to se stajalište, kako teorijski tako i empirijski, pokazalo problematičnim ili, blago rečeno, jednostranim. Očigledno je da su izvjesni kulturni elementi religijskog podrijetla ustrajniji nego što se predmnijevalo. Religijska vjerovanja i vrijednosti perzistiraju čak i u visokorazvijenim zapadnim društvima. Religijske ideje i praksa duboko utječu na suvremenu kulturu (simboli, rituali, političke ideologije recentnog razdoblja). Stoga je revizija ideje progresa, u rasponu od Condorceta do modernog totalitarizma, jedan od bitnih aspekata današnjeg kulturnog trenutka modernosti.

Problematiku trećeg dijela knjige (*Modernost i njezina budućnost*) tvore razmatranja o **revolucijama 1989. i trijumfu liberalizma** (D. Held), **globalnom društvu** (A. McGrew), **ekološkim izazovima** (Steven Yearley), **postindustrijalizmu i postfordizmu** (J. Allen), **Socijalnom pluralizmu i postmodernosti** (K. Thompson), **pitanju kulturnog identiteta** (S. Hall) i **revidiranom projektu prosvjetiteljstva** (Gregor McLennan). Promjene u istočnoeuropskim zemljama krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina već se uobičajeno nazivaju revolucijama 1989.–1990. Ovdje se te revolucije tumače kao duboki preokret prema novim idejama o državi i demokraciji (Held). Suprotno mnogim recentnim dijagnozama, smatra se da budućnost demokracije kakvu poznajemo nipošto nije sigurna, dijelom zbog visokog stupnja neizvjesnosti i rizika koji pra-

te mnoge promjene u današnjem svijetu, dijelom zbog proturječnosti i napetosti među različitim dimenzijama promjena, a dijelom pak zbog toga što »sklopovi pozitivnih elemenata kako u liberalnoj tako i u socijalističkoj demokraciji još ni teorijski ni praktički nisu dovedeni do kraja«. Rasprava o promjenama u Istočnoj Europi ne svodi se samo na institucionalne preobrazbe prema pluralističkoj demokraciji nego zadire u sam karakter modernosti. Proživljavamo jedno povijesno razdoblje u kojemu će se potvrditi ili opovrgnuti općeprihvaćena teza da je liberalni model društva konačno dokazao svoju nadmoć te da može pretendirati na univerzalnost više od drugih društvenih modela.

Na ovo se nastavlja i razmatranje o izgledima nacionalne države sučeljen je s proširivanjem i produbljivanjem regionalnih i globalnih međupovezanosti. Konsolidacija modernih državnih sustava bila je rezultat europske ekspanzije. Ključne značajke europskih državnih sustava – centralizacija političke moći, širenje administrativnih uloga, legitimiranje vlasti zahvatjima za predstavništvom, pojava omasovljenih vojski – postale su prevalentnim značajkama cjelokupnog globalnog sustava. Danas, u doba globalizacije, djelotvornost suverene, teritorijalno omeđene, kulturno i etnički zatvorene države dolazi u pitanje. Tu je splet multinacionalnih kompanija, financijskih međunarodnih institucija, ekoloških imperativa, globalnih transnacionalnih pokreta koji vrše snažan i stalan pritisak na nacionalne države i nacionalne ekonomije. Nacionalni oblik organiziranja nije više u pitanju samo načelno nego i praktički. Globalizacija je, međutim, kontradiktoran proces koji proizvodi ne samo homogenizaciju svijeta nego i porive za »radikalnim razlikovanjem od drugih«. Na tu problematizacijsku razinu globalizacije i njezinih proturječnosti smješta se suvremeni ekološki problem. On je, kako to upozorava Yearley, najviše pridonio uspostavljanju veze globalnog i lokalnog, koja zbog svoje važ-

nosti može biti obrazac za takvu povezanost u drugim područjima života. Uz opsežnu i korisnu inventarizaciju najtežih aspekata ekološke krize (devastacija šuma, ozonski omotač, sumorne perspektive energetske izvora itd.) autor naglašava da je posljednjih desetljeća »porasla zelena svijest globalnog tipa«, ali da ona nije uspjela bitno izmijeniti osnovnu tendenciju.

Za razliku od toga, u ekonomskom su se životu posljednjih desetljeća dogodile zaista velike promjene. Više nije nikakva poštapalica reći da su moderna razvijena društva ušla u razdoblje postindustrijalizma i postfordizma (Allen). Osnovna se promjena odvija od pretežno masovne proizvodnje prema »fleksibilnoj specijalizaciji« i od obrazaca masovne potrošnje prema »nišama životnih stilova na prostora tržišta«. U tehnikama proizvodnje i »ekonomskom računu« počinje dominirati kompjuterizirana informacija i dizajnersko modeliranje. Došlo je, čini se, vrijeme kada je točnije govoriti o »načinima informacije« nego o »načinima proizvodnje«. To je smjer promjena od materijalne proizvodnje prema ekonomiji zasnovanoj na znanju. U rastućem trendu uslužne radne snage sve važnije mjesto zauzimaju »radnici znanja« – programeri, financijski stručnjaci, dizajneri, upravljački stručnjaci itd. To dovodi do promjene u socijalnoj strukturi, a reflektira se i na socijalne i individualne identitete. U eri masovne industrijske proizvodnje **vlasništvo** nad dobrima i resursima tvorilo je temeljni obrazac socijalne samoidentifikacije i kulturnog iskustva. Iz toga su proizašle glavne kategorije socijalne i političke analize. Današnja socijalna i kulturna iskustva ne počivaju više na tako čvrstim temeljima. Radništvo se fragmentira na nizove vrlo različitih grupa, pojam radne etike nema više onaj sadržaj i obilježja kao u kulturi industrijskog društva. Ukratko, pojam klase doživljava najtemeljitiju rekonstrukciju u modernoj sociologiji.

Tim socijalnim preobrazbama koje su svojstvene postindustrijalizmu i postfordizmu komplementarne su i promjene kulturnog ambijenta. Ovdje je riječ o postmodernom kulturnom trendu, kojemu je autor (Thompson) sklon priznati zasebno ciklusno značenje, iz čega proizlazi da se postmodernizam shvaća kao novo kulturno razdoblje (»nova kultura«). On istražuje estetičke značajke »kulturne postmoderne« i dolazi do zaključka da su one sukladne pluralizaciji i fragmentaciji današnjeg socijalnog ambijenta. Stoga nije čudno da današnja socijalna teorija pokazuje tako velik interes za pitanje kulturnog identiteta i identiteta uopće. Prevladava mišljenje da je moderni subjekt »decentriran« i da su mnogi »posebni identiteti, koji su pojedince držali u kulturnom prostoru modernosti, sada dislocirani«. No stvari, kako to pokazuje Hall, nisu tako jednostavne. Tendencija prema »postmodernoj globalnoj kulturi« generira kulturu etniciteta i fundamentalizma, dakle snažna žarišta ponovnog »centriranja subjekta«. To je ambijent u kojemu se danas kreće i socijalna teorija. Ona je podijeljena na discipline i ta se podjela sve više produbljuje. A posve je jasno da se, primjerice, vojna moć nekog društva ne može shvatiti bez razumijevanje njegove ekonomske moći, da se političke strategije određenih država ne mogu pojmiti bez njihovih ekonomskih i kulturnih projekata itd. Dakako, nije moguća ni »totalna teorija« koja bi u jednom zahvatu mogla shvatiti društvo u cjelini, ali je posve sigurno da današnje socijalne znanosti još nisu došle do jasne svijesti o svojoj budućnosti. Gledana iz današnje perspektive, modernost je dospjela do revizije onog projekta s kojim je otpočela, a to je prosvjetiteljstvo (McLennan). Teorijsko se mišljenje sve manje legitimira tvrdim stavom »Stvari su se tako dogodile« a sve više kontingencijskom postavkom »Gledajmo na stvari tako u tom i tom trenutku«. U kompleksnom društvu, u kojemu raste refleksivnost »kao zajedničko isku-

stvo i kao znanstveno mišljenje«, socijalna znanost ne samo da prikazuje nego i konstruira društveni svijet. Za razliku od prosvjetiteljske modernosti ona u »svome poslu« mora upotrebljavati ne jednu nego brojne faktore i varijable.

Rade Kalanj

Luc Ferry

L'HOMME-DIEU OU LE SENS DE LA VIE

Bernard Grasset, Paris, 1966, 250 str.

Na stranicama ovog časopisa svojedobno smo pisali o knjizi Luca Ferryja, *Le Nouvel Ordre Ecologique* (Novi ekološki poredak), za koju je autor dobio uglednu europsku nagradu »Medicis« (Vidi: *Socijalna ekologija*, 1/1994). Sada je pred nama najnovija Ferryjeva knjiga, *L'Homme-Dieu ou le Sens de la vie* (Bogočovjek ili smisao života), koja je, kratko vrijeme nakon izlaska, dobila prestižnu nagradu »Le Prix littéraire des droits de l'homme« (»Književna nagrada za prava čovjeka«). Riječ je, po svemu sudeći, o autoru koji je »osuđen« na visoka priznanja. No ta priznanja nisu nikakav »usud«, nego počivaju na činjenici da Ferry na osobit način problematizira bitna pitanja »kasne modernosti« (ekološka kriza, ljudska prava, smisao životnih orijentacija) i na ta pitanja daje odgovore koji se odlikuju teorijskom uvjerljivošću i praktičkom razboritošću. To ga – pogotovo u francuskom intelektualnom ambijentu – razlikuje od postmodernista i dekonstrukcionista koji se također bave navedenim pitanjima, ali su im odgovori teorijski toliko ekskluzivni da vrlo malo korrespondiraju s kulturnim i praktičnim vidokrugom zbiljskih socijalnih aktera. Po svojoj disciplinarno-znanstvenoj pripadnosti Ferry je filozof politike, no ta je pripadnost u njegovu slučaju supstancijalna a ne formalna. Fenomene modernog vremena on analizira iz obzorja političke racionalnosti, a političku racionalnost te-

matizira kao modus konstrukcije društvenosti. Pri tome mu je najveći uzor Kant, a ne francuska tradicija političkih ideja, jer filozofija tog velikog mislioca sadrži kako čisto-umne tako i praktičko-etičke putokaze za ljudsko djelovanje u društvu autonomnih pojedinaca.

Knjiga *Bogočovjek ili smisao života* već svojim naslovom sugerira da je riječ o jednoj od najtežih i najtrajnijih tema ljudskog mišljenja. To je staro pitanje filozofije i velikih religija. Ono se nužno postavlja već zbog same činjenice da životnom zbiljom vlada zakon promjene i nepostojanosti svih stvari, a u najtežobnijim oblicima iskrsava pred izazovima smrti, zla, bola, humanitarnog iskušenja itd. U *Uvodu* (pod naslovom *O smislu života – povratak jednog pitanja*) Ferry daje kratku skicu predmodernih religijskih i filozofskih »solucija« tog teškog pitanja, s konstatacijom da su te »solucije« teološko-etičke naravi, što znači da se teološki element impostira kao *prius*, kao temelj i kriterij etičkih postupaka, njihova smisla i opravdanja. Smisao života teološki je formuliran a etički postupci u svjetovnoj sferi moraju se ravnati prema likovima transcendentnih ideja. Tu vlada **vertikalna transcendencija**, ona konstruira poredak stvari i smisla. Smisao smrti, zla, bola itd. tumači se i nadvladava u ime i uz pomoć transcendencije, koja je »pouzdana« bez obzira na varljivost i nepostojanost naših imanentnih strasti i doživljaja. Smisao je zadan i mi ga prihvaćamo kao teološku čaroliju koja nam olakšava život i omogućuje da »stavimo u zgrade muke imanencije«.

Međutim, od 18. je stoljeća na djelu **laicizacija života**, pobijanje argumenta autoriteta i odbacivanje vertikalne transcendencije. Javna je sfera laicizirana, a pitanje životnog smisa »seli« u privatnu sferu. Teološko-etički poredak prosuđivanja i konstruiranja smisla gubi snagu, što znači da kriteriji teološkog mišljenja više ne reguliraju etičku praksu. Ona traži oslonce u sebi samoj i nalazi ih u autonomiji ljud-